

Asia: VN/1070/2021

Lausuntopyyntö luonnoksesta hallituksen esitykseksi laiksi sukupuolen vahvistamisesta sekä siihen liittyvien lakien muuttamisesta

Lausunnonantajan lausunto

1. Kommenttinne liittyen sukupuolen vahvistamisen edellytyksiin (1 §):

Lausunto on valmisteltu erityisesti Helsingin yliopiston sosiaalityön tutkijoiden ja Helsingin yliopiston tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustoimikunnan asiantuntemuksen pohjalta.

Lakiesityksen sisältämä mahdollisuus juridisen sukupuolen korjaamiseen hakumenettelyllä on tärkeä, sillä se helpottaa monen transihmisen arkea, vahvistaa kuulumista yhteiskuntaan ja vähentää tilanteita, joissa henkilö altistuisi syrjinnälle (kun esim. joukkoliikenteen matkakorttiin merkitty virallinen sukupuoli ei vastaa henkilön oikeaa sukupuolta).

Lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen poistaminen on transihmisten ihmisoikeuksien toteutumisen kannalta tärkeä muutos, samoin se, että oikeudellisen sukupuolen korjaaminen erotetaan lääketieteellisistä hoidoista. Tähän asti Suomen lainsäädäntö on käytännössä pakottanut sukupuoltaan korjaavan henkilön lääketieteellisiin toimenpiteisiin, minkä YK:n kidutuksen vastainen komitea (2016) on rinnastanut kidutukseen.

Lakiesityksen heikoin kohta on se, että lainsäädäntöä ei korjata translasten ja -nuorten osalta. Sosiaalityön tieteenalan näkökulmasta näyttää lapsen oikeuksien kannalta hyvin ongelmallisena, jos mahdollisuus juridisen sukupuolen korjaamiseen koskee jatkossakin vain täysi-ikäisiä henkilöitä. Esimerkiksi altistuminen syrjinnälle ja nöyryyttävälle tilanteille arjessa siksi, että asiakirjoihin virallinen sukupuoli ei vastaa henkilön oikeaa sukupuolta, koskee yhtä lailla

alaikäisiä transihmisiä. Lapsen edun periaatteen tulisi ohjata kaikkea lainsäädännön uudistamista ja tässä lapsen etu on unohdettu.

Esitämme, että 18 vuoden ikäraja tulisi laskea 15 vuoteen, ja sen lisäksi myöntää sitä nuoremmille lapsille mahdollisuus sukupuolen juridiseen vahvistamiseen yhdessä huoltajan tai edunvalvojan kanssa. Mahdollisuus sukupuolen juridiseen vahvistamiseen alle 18-vuotiaalle olisi paitsi paremmin linjassa lapsen oikeuksien kanssa sekä lapsen edun mukainen, lisäksi yhdenmukainen muiden Pohjoismaiden kanssa. Nyt näyttää siltä, että Suomessa ollaan

säättämässä laki, joka olisi jo syntyessään jäljessä pohjoismaisesta kehityksestä.

Sosiaalityön näkökulmasta lakiesitys nykyisellään herättää huolen siinä esitetyn 18 vuoden ikärajan kielteisistä vaikutuksista translasten ja -nuorten mielenterveyteen. Väärä juridinen sukupuolimerkintä altistaa arkipäiväiselle väärinsukupuolittamiselle esimerkiksi koulussa, joka on nuorelle hyvin tärkeä elinympäristö. Sukupuolen vahvistamisen lykkääntyminen jopa vuosilla jättää nuoret välitilaan, joka altistaa hyvinvoinnin heikkenemiselle sekä aiheuttaa äärimmäisissä tapauksissa jopa itsemurhariskin.

Sosiaalityön käytännön näkökulmasta kysymys on myös sosiaalipalvelujen saavutettavuudesta lapsille ja nuorille. Se, että sosiaalihuollon asiakasrekistereissä olisi lapsen identiteettiä vastaava sukupuolimerkintä, auttaisi työntekijöitä olemaan väärinsukupuolittamatta lasta ja siten helpottamaan hänen vähemmistöstressiään ja lisäämään palvelujen saavutettavuutta.

Oman sukupuoli-identiteetin kanssa linjassa oleva juridinen sukupuolimerkintä on lapsen edun mukainen ja lasta suojeleva, sillä se suojaisi translapsia ja -nuoria syrjinnältä. Se myös helpottaisi sosiaalista transitiota, mikä on keskeistä translasten ja -nuorten hyvinvoinnin kannalta, ja vahvistaisi heidän perus- ja ihmisoikeuksiensa toteutumista. Siksi myös translasten ja -nuorten oikeuksia puolustavat järjestöt, kuten Trans ry, Trasek ja Translasten ja -nuorten perheet ry,

tukevat ikärajan laskemista 15 vuoteen. Huomionarvoista on myös se, että sukupuolen vahvistamisen ei tarvitse olla lopullista. Jos lapsen käsitys omasta sukupuolestaan muuttuu, hän voi vahvistaa juridisen sukupuolen uudestaan myöhemmin melko kevyellä prosessilla.

2. Kommenttinne liittyen hakemukseen ja sen käsittelyyn (2 §). Kommentteja pyydetään esimerkiksi siihen, onko sukupuolen vahvistamisen hakemusmenettely esitetystä muodostaan toimiva ja tarkoituksenmukainen.

Mahdollisuus juridisen sukupuolen korjaamiseen hakemusmenettelyllä on sinänsä merkittävä edistysaskel. On kuitenkin syytä esittää huoli siitä, toimiiko hakemusmenettelyssä vaadittu kirjallinen selvitys juridisen sukupuolen vahvistamisen tarpeesta pullonkaulana, joka vaikeuttaa ja hidastaa vahvistamisen prosesseja. Kaikilla sukupuoltaan korjaavilla henkilöillä ei ole yhtäläisiä mahdollisuuksia kuvailla kirjallisesti sukupuolen vahvistamisen tarvetta esimerkiksi toimintakyvyn tai puutteellisen suomen, ruotsin tai englannin taidon vuoksi. Hakemusmenettelyssä on tärkeää huomioida, että ihmiset ovat keskenään eri asemassa kielellisten valmiuksien suhteen.

Ehdotamme 2 §:n muuttamista siten, että hakemusmenettely on mahdollista omalla ilmoituksella, ilman tarvetta kirjalliselle selvitykselle. Tämä vastaisi paremmin tavoitetta

itseääräämisoikeudenvahvistamista ja olisi myös paremmin linjassa muiden Pohjoismaiden lainsäädännön kanssa.

Lisäksi toivomme, että ehdotuksessa esitettyä yhden kuukauden harkinta-aikaa ei ainakaan pidennetä vaan voidaan mieluummin lyhentää. Kaikki harkinta-aika on ristiriidassa aidon itseääräämisoikeuden kanssa, ja mitä pidemmäksi harkinta-aika muodostuu, sitä isommaksi ristiriita kasvaa.

Mikäli selvityksestä halutaan joissain tilanteissa pitää kiinni, olisi perusteltua ottaa käyttöön Islannissa käytössä oleva malli, jossa selvitystä vaaditaan vasta, jos oikeudellisen sukupuolen haluaa muuttaa uudestaan.

Esityksessä on selkeästi nähtävissä, kuinka kansainvälisestikin suunta on suosia menettelyitä, joissa tunnustetaan myös ei-binääriset identiteettikokemukset. Tämänkin osalta laki tulisi siis voimaan astuessaan olemaan useista suosituksista sekä pian luultavasti myös useamman maan käytännöistä jäljessä.

Esityksessä ”Sukupuolen vahvistaminen merkitsee koetun sukupuoli-identiteetin oikeudellista tunnustamista” (s.51). Tämä ei kuitenkaan toteudu ei-binääristen kohdalla, kun juridisia sukupuolia on ainoastaan kaksi. Näin ollen ei-binääriset jäävät alaikäisten tavoin lain ulkopuolelle. Muutettukaan oikeudellinen sukupuoli ei vastaa hänen sukupuoli-identiteettiään ja lisää näin edelleen syrjinnän riskiä. Tämä myös tunnustetaan esityksessä (s.54). Ongelmallisuus toistuu myös vanhemmuutta kuvaavien merkintöjen yhä säilyessä binäärisenä.

3. Kommenttinne liittyen sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutuksiin (3 §). Lausunnoissa pyydetään kiinnittämään erityistä huomiota sellaiseen lainsäädäntöön, jossa sukupuolelle annetaan merkitystä ja jota hallituksen esityksessä ei ole tunnustettu. Lisäksi huomiota pyydetään kiinnittämään säännöksen aiheuttamiin muutostarpeisiin lausunnonantajan toiminnassa/hallinnonalalla.

Ehdotetun lain on esimerkiksi arvioitu mahdollisesti edellyttävän muutoksia vankeus- ja tutkintavankeuslakien säännöksiin vankien sijoittamisesta sekä henkilöntarkastuksista ja päihitteettömyyden valvonnasta. Vastaavia säännöksiä on myös laissa poliisin säilyttämien henkilöiden kohtelusta. Lain on myös arvioitu edellyttävän muutoksia eräisiin rikoslain säännöksiin.

Henkilötunnuksen muuttumisesta vastakkaiseen sukupuoleen kuuluvaksi vahvistamisen perusteella säädetään väestötietojärjestelmästä ja Digi- ja väestötietoviraston varmennepalveluista annetun lain 12 §:n 2 momentin 3 kohdassa. Sukupuolen korjaamiseen liittyvän henkilötunnuksen muuttumisen osalta opetus- ja kulttuuriministeriö sekä tasa-arvovaltuutettu ovat antaneet oppilaitoksille yhteisen suosituksen OKM/8/591/2013, annettu 27.8.2013, uuden tutkintotodistuksen antamisesta uusilla henkilötiedoilla. Vastaava suositus on annettu työtodistuksen antamisesta. On haastavaa, että uuden todistuksen antamisen käytäntö ei perustu oikeuttavaan tai velvoittavaan säännökseen vaan

ainoastaan viranomaisohjaukseen. Asia ei tältä osin koske yksinomaan sukupuolen korjaamista vaan myös henkilötunnuksen vaihtumista muulla perusteella. Henkilötunnuksen vaihtumisen aikaansaamista velvoitteista viranomaisille ja muille henkilötunnuksia toiminnassaan käsitteleville kuten työnantajille olisi syytä säätää laissa. Lakisääteinen oikeus todistusten ja vastaavien asiakirjojen saamiseen uusilla henkilötiedoilla on merkittävä transihmisen yksityisyyden suojan kannalta.

Lisääntymisbiologinen sukupuoli tulisi terminä määritellä lainsäädännössä selkeämmin, koska sillä on laissa säädetty olevan oikeusvaikutuksia.

4. Kommenttinne liittyen sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutuksiin ja vanhemmuuteen (4 §)

Ei kommentoitavaa.

5. Kommenttinne liittyen vanhemmuutta kuvaavaan nimikkeen muuttamiseen (5 §). Erityistä huomiota pyydetään kiinnittämään sellaiseen lainsäädäntöön, jossa vanhemmuutta kuvaavaan nimikkeeseen liitetään oikeusvaikutuksia (vanhemmalle itselleen tai tämän lapselle) ja jota hallituksen esityksessä ei ole tunnistettu. Lausunnoissa pyydetään myös kiinnittämään huomiota niihin muutostarpeisiin, joita vanhemmuutta kuvaavan nimikkeen muuttaminen edellyttää esimerkiksi lausunnonantajan tietojärjestelmissä.

Ehdotamme, että hallitus harkitsee sukupuolittuneiden isä- ja äiti-sanojen korvaamista sukupuolineutraalilla vanhempi-nimikkeellä väestörekisterissä. Tämä tarjoaisi kaikille vanhemmille mahdollisuuden rakentaa oma vanhemmuussuhteensa lapseen niillä sanoilla, jotka kumpikin kokee hyväksi. Se tarjoaisi myös sukupuolensa toiseksi vahvistaneille vanhemmille mahdollisuuden käyttää eriäviä vanhemmuusnimikkeitä eri lastensa kanssa, ja olisi siten itsemääräämisoikeuden mukainen. Lisäksi muutos keventäisi rekisterinpitäjien työtä, kun sukupuolen juridisesta vahvistamisesta huolimatta vanhemmuusnimike pysyy samana. Vanhemmuusnimikkeen muuttaminen sukupuolineutraaliksi ei poistaisi väestötietojärjestelmästä

tietoa lapsen vanhempien juridisista sukupuolista, koska ne tulevat esiin vanhempien omista henkilötiedoista.

6. Kommenttinne liittyen ulkomaisen päätöksen tunnustamiseen (6 §):

Ei kommentoitavaa.

7. Kommenttinne liittyen lain voimaantuloon ja sen soveltamisen porrastamiseen (8 §):

Ei kommentoitavaa.

8. Kommenttinne liittyen esityksen pääasiallisiin vaikutuksiin, ml. selvitykseen joka on laadittu lapsivaikutusarvioinnin tueksi. Lausunnoissa pyydetään kiinnittämään huomiota vaikutuksiin, joita lausunnonantaja arvioi esityksestä aiheutuvan toiminnalleen/hallinnonalallaan. Huomiota pyydetään kiinnittämään myös tietojärjestelmiin kohdistuviin muutostarpeisiin sekä muihin tiedonhallintalain 5 §:n 3 momentin kannalta olennaisiin asioihin.

Ei kommentoitavaa.

9. Muut kommentit liittyen hallituksen esitysluonnokseen:

Toivomme, että lain säätämisen yhteydessä hallitus selvittää sitä, onko Digi- ja väestötietoviraston mahdollista luopua väestötietojärjestelmään tällä hetkellä kirjattavasta merkinnästä, josta käy ilmi, että henkilö on vahvistanut sukupuolensa syntymäsukupuolen vastaiseen sukupuoleen. Tämä transrekisteriksi kutsuttu merkintätapa on herättänyt paljon huolta transyhteisössä, ja sitä pidetään ongelmallisena ja vaarallisena henkilön yksityisyyden suojan kannalta.

Turvallisuusriskien lisäksi näemme tämän erillisen, henkilön transtaustan paljastavan merkinnän heikentävän transsukupuolisten suomalaisten luottamusta ja kuulumisen tunnetta Suomen valtiota ja sen viranomaisia kohtaan.

Linna Lauri
Helsingin yliopisto - Tom Böhling, vararehtori